

Χώροι για το Παιδί ή Χώροι του Παιδιού;

Τόμ. 1 (2018)

Πρακτικά Συνεδρίου 'Χώροι για το Παιδί ή Χώροι του Παιδιού; Όταν η συνθήκη αγωγής και εκπαίδευσης τέμνεται με την καθημερινότητα της πόλης'

Η γειτονιά και το παιχνίδι: Αναφορά στην ανάδραση μεταξύ αστικού παιδότοπου και αποβιομηχανοποιημένου αστικού τοπίου: Από την παρένθεση στην παραίτηση, μελέτη περίπτωσης στην Μέση Αγυιά της Πάτρας

*Αικατερίνη Ζησιμοπούλου (Aikaterini Zisimopoulou),
Βασιλική Φαρμάκη (Vasiliki Farmaki)*

doi: [10.12681/χπ.1423](https://doi.org/10.12681/χπ.1423)

Η γειτονιά και το παιχνίδι

Αναφορά στην ανάδραση μεταξύ αστικού παιδότοπου και αποβιομηχανοποιημένου αστικού τοπίου: *Από την παρένθεση στην παραίνεση, μελέτη περίπτωσης στην Μέση Αγυιά της Πάτρας*

Neighbourhood and Playground

A reference to the interaction between an urban playground and the deactivated industrial landscape: *moving from a parenthesis to a synthesis, a case study in Agyia district, Patras, Greece*

*Αφιερωμένο στο 64^ο Δημοτικό Σχολείο και
το 53^ο Νηπιαγωγείο Πατρών
και στα σεμινάρια γονέων όπου κι αν συμβαίνουν*

Αικατερίνη Ζησιμοπούλου

Αρχιτέκτων ΕΜΠ, UCLA, Υπ. διδάκτωρ ΕΜΠ

Βασιλική Φαρμάκη

Αρχιτέκτων ΑΠΘ, διατελέσασα εντεταλμένη Λέκτορας, Πανεπιστήμιο Πατρών

Περίληψη

Με αφορμή σεμινάριο γονέων που έλαβε χώρα σε σχολικό συγκρότημα στην Μέση Αγυιά Πάτρας, επιχειρείται από την ομάδα μας μια δοκιμή συμβιωτικής ανάδρασης ανάμεσα στο απενεργοποιημένο βιομηχανικό τοπίο της πόλης και την εικονογραφία των αδρανών δημόσιων κοινόχρηστων ή ελεύθερων χώρων της, τις παιδικές χαρές της γειτονιάς. Σε αυτή τη γειτονιά, τη δική μας, σημαντικό ρόλο παίζει το αδρανές πια βιομηχανικό συγκρότημα ζυθοποιίας Μάμου, κενό εδώ και δεκαετίες αν και άλλοτε κυρίαρχο στη δραστηριότητα των κατοίκων.

Η κατάσταση των δημόσιων κοινόχρηστων υπαίθριων χώρων επιδεινώνεται καθώς η συνεχιζόμενη ελληνική κρίση συρρικνώνει τις δημόσιες δαπάνες. Πώς είναι οι παιδικές χαρές της Αγυιάς γύρω από τον Μάμο; Πώς σχετίζεται ο Μάμος με τη γειτονιά; Αρκετοί κάτοικοι της περιοχής αγνοούν ότι κινούνται πέριξ ενός κάποτε γνωστού ελληνικού ζυθοποιείου, κι ας περιφέρονται δίπλα από τα ερείπια ή τις αποθήκες που επέζησαν κι είναι ακόμα σε χρήση.

Η έρευνα που παρουσιάζεται στοχεύει στη δυναμική αυτή διάσταση της παιδικής χαράς ως του κατεξοχήν δημόσιου χώρου που δύναται να χρησιμοποιηθεί για να εκπαιδευόμαστε όλοι στην τοπική ιστορία με μια συλλογική νοοτροπία. Φιλοδοξεί να αποκρυπτογραφήσει τους γρίφους του χώρου, ώστε να του επιτραπεί να μας αφηγηθεί την ιστορία της πόλης. Και να μας εκπαιδεύσει...

λέξεις-κλειδιά: παιδότοπος, βιομηχανικό τοπίο, τοπική εκπαίδευση, χωρική ανάδραση, υπαίθριος δημόσιος χώρος.

*dedicated to the 53rd Kindergarten and
the 64th Primary School of Patras Greece
and the Parents Seminar held there or anywhere*

Aikaterini Zisimopoulou

Architect NTUA, UCLA

Vasiliki Farmaki

Architect AUTH, retired contract Lecturer, University of Patras

Abstract

The parents' seminar organized in our neighbourhood school in Patras gave the incentive to our team to research into the potential symbiotic interaction between the inactive industrial landscape and the iconography of the open communal spaces used by children for playing, the playgrounds of our district, Agyia. A serious factor to take into consideration is the disabled industrial building complex, old Mamos Brewery.

The condition of public space deteriorates as the city's spending continuously diminishes. How do playgrounds in Agyia around Mamos look like? How does Mamos relate to Agyia? Some of the inhabitants do not know that the area used to host one of the famous Greek breweries, even though they move around it and the warehouses still in use daily.

The research on the potential interaction of the former industrial condition and the open public spaces and playgrounds aspires to activate the interest of all of us, the citizens, in the story of our town, so that we all, residents and users of playgrounds, can use space to educate ourselves to a communal thinking as well as to our local history. This project works to disentangle the riddles of space and narrate the story of the city.

keywords: playground, industrial landscape, place education, space instigator, open public space.

(...) *Ήταν χάραμα όταν είπε:*
«Κύριε, τώρα πια σου έχω μιλήσει για όλες τις πόλεις που γνωρίζω».
Μένει μία που δε μιλάς ποτέ γι' αυτήν».
Ο Μάρκο Πόλο έσκυψε το κεφάλι.
«Τη Βενετία», είπε ο Χαν.
Ο Μάρκο χαμογέλασε. «Και για τι άλλο νόμιζες πως σου μιλούσα τόσο καιρό;»
Ιτάλο Καλβίνο, *Αόρατες Πόλεις*, VI, 104

Εισαγωγή

Με αφορμή σεμινάριο γονέων που έλαβε χώρα σε σχολικό συγκρότημα στην Μέση Αγυιά Πάτρας, επιχειρείται από την ομάδα εργασίας μας μια εστίαση στο απενεργοποιημένο βιομηχανικό τοπίο της πόλης με αναφορά στην εικονογραφική θεώρηση των αδρανών δημόσιων κοινόχρηστων ή ελεύθερων χώρων, τις παιδικές χαρές της γειτονιάς και της επιρροής τους στους χρήστες. Σε αυτή τη γειτονιά, τη δική μας, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το, αδρανές πια εδώ και δεκαετίες, βιομηχανικό συγκρότημα ζυθοποιίας Μάμου, κενό και ερειπωμένο, αν και κάποτε κυρίαρχο στη δραστηριότητα των κατοίκων της περιοχής αλλά και ολόκληρης της Πάτρας.

Είναι χαρακτηριστικό της Ελλάδας στην εποχή της οικονομικής κρίσης ότι η παραμελημένη κατάσταση των δημόσιων κοινόχρηστων υπαίθριων χώρων επιδεινώνεται καθώς η συνεχιζόμενη κρίση περιορίζει τις δημόσιες δαπάνες. Βιώνει η πόλη και ο δημόσιος χώρος εν γένει μια παρατεταμένη περίοδο «έκτακτης ανάγκης» που έχει οδηγήσει στην παρακμή των κοινόχρηστων χώρων των πολιτών. Στην περιοχή Μέση Αγυιά Πάτρας οι ανολοκλήρωτοι υπαίθριοι χώροι με τα εγκαταλειμμένα απομεινάρια του εργοστασίου Μάμου¹ (ή Άμβουργερ, ή 5Ε) έχουν συνδυαζόμενα

---

¹ Η ιστορία της διαδοχής ή και συγχώνευσης των εταιριών που δραστηριοποιήθηκαν στο εργοστάσιο της Αγυιάς Πάτρας παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Βλ. επ. για τον οίκο Άμβουργερ (Σαραφόπουλος 2008: 114), για την 5Ε (115) και για τη ζυθοποιία Μάμου (329).

δημιουργήσει χαρακτηριστικά αστικά κενά στη γειτονιά. Ο Δήμος Πατρέων αγωνίζεται να βελτιώσει τις συνθήκες στις παιδικές χαρές και έχει σημειώσει πρόσφατα σημαντική πρόοδο, αναπλάθοντας όλους τους χώρους των παιδικών χαρών με περιφράξεις και κατάλληλα παιχνίδια, αποδεικνύοντας έτσι ότι αναγνωρίζει τη δυναμική του δημόσιου χώρου των παιδιών για την τοπική πολιτική σκηνή. Αρκούν όμως αυτές οι παρεμβάσεις για να αναδείξει η κάθε γειτονιά τη δυναμική της;

Πώς είναι οι παιδικές χαρές της Αγυιάς; Μερικές από αυτές παραμένουν απλά χώμα με αυτοφυές πράσινο. Άλλες είναι χωράφια με άγρια βλάστηση που δεν είναι προσβάσιμα ούτε σε ενήλικες, πόσο μάλλον σε μικρά παιδιά. Αρκετοί κάτοικοι αγνοούν ότι στη γειτονιά τους υπήρχε και λειτουργούσε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ένα από τα πιο γνωστά ελληνικά ζυθοποιεία, παρόλο που μπορεί να έχουν περιδιαβεί τα ερείπια ή τις αποθήκες του Μάμου που είναι ακόμα σε χρήση. Το σχολείο της περιοχής, δημοτικό και νηπιαγωγείο, περιλαμβάνει και τμήμα των αποθηκών του Μάμου, ωστόσο πολλοί μαθητές και παιδαγωγοί δε γνωρίζουν τίποτα σχετικά με την ιστορία του παλαιού τμήματος του σχολικού συγκροτήματος.

Στόχος της ομάδας μας είναι να ενσπείρουμε την αναζήτηση της ιστορίας του τόπου στο σχολείο της γειτονιάς και στους δημόσιους κοινόχρηστους χώρους γύρω του. Η έρευνα που παρουσιάζεται στοχεύει επίσης στη δυναμική 'αξιοποίηση' της παιδικής χαράς ως δημόσιου χώρου που δύναται να χρησιμεύσει για να εκπαιδευτούμε όλοι,

Εικόνα 1: Το 53^ο Νηπιαγωγείο Πατρών και η αίθουσα πολλαπλών χρήσεων του 64^{ου} Δημοτικού Σχολείου Πατρών στεγάζονται σε παλαιές αποθήκες της 5Ε, διαδόχου εταιρίας του Οίκου Άμβουργερ, 11-2016. Συντεταγμένες λήψης 38.264589, 21.741843

παιδιά και γονείς και κάτοικοι, με μια συλλογική νοοτροπία στην τοπική ιστορία και την εξαγωγή συμπερασμάτων που ξεπερνούν τη συγκεκριμένη θεματική της τοπικότητας που εξετάζεται. Φιλοδοξεί να ξεκλειδώσει γρίφους του χώρου, ώστε να συντεθεί το αφήγημα της πόλης. Κάθε πόλη, που κάθε φορά είναι η δική μας. Και να μας εκπαιδεύει...

Παιδί – Παίγνιο – Αγωγή

Κατ' αρχήν οι έννοιες παιδί – παίζω – παίγνιο είναι συναφείς κι αποδίδουν την παιδιά και περαιτέρω την παιδεία, την αγωγή στην παιδεία. Είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης αυτός. Ο αστικός παιδότοπος, ανοιχτός, υπαίθριος, είναι ένα πεδίο παιδιάς, εφαρμογής παιγνίων. Εκεί το παιδί, αποσπώμενο από τον οίκο και το προστατευτικό οικογενειακό κέλυφος, από το ιδιωτικό, εκτίθεται στη δημόσια σφαίρα, βαθμιαία δε αυτονομούμενο, μετέχει στη γειτονιά του και εντοπιζόμενο πια οικειοποιείται την πόλη του, κι εντάσσεται.

Συμμορφούμενο με τους κανόνες του παιχνιδιού συμμετέχει, επιδιώκει συμμαχίες, φιλίες, ομαδοποιείται άγοντας προς την πόλη για να βαπτιστεί τελικά πολίτης και να εμφολωρεί στον πολιτισμό της.

Στο παιχνίδι ξετυλίγονται οι ικανότητές του, δοκιμάζονται οι επιδόσεις του, μαθαίνει να κρίνεται, να ορίζεται κι οι πρακτικές αυτές προοδευτικά το τοποθετούν στην ομάδα. Συγχρόνως οι επιδόσεις του στην ομάδα αξιολογούνται, κατατάσσονται, σφυρηλατώντας την αγωνιστικότητά του. Γίνεται συναγωνιστής, αλλά και ανταγωνιστής, ευρύνοντας τα όριά του, σαν αγωγή κι αυτό.

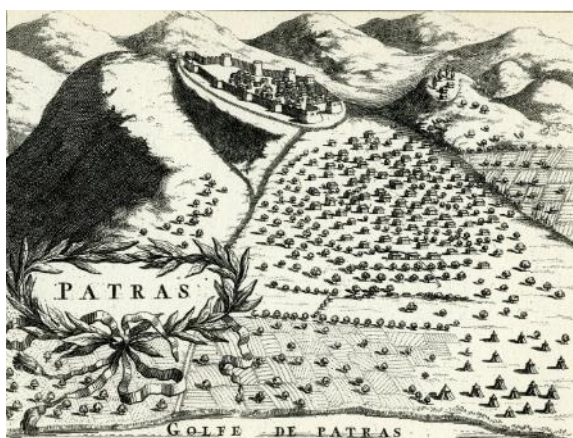
Μαθαίνει λοιπόν να επιδιώκει την προαγωγή, αλλά και ν' αποδέχεται τη θέση του στην κατάταξη, να δυσκολεύεται παραιτούμενο πλέον από την πρωτιά του οίκου του, κι ασκούμενο να βελτιώνει τη θέση του στην ομάδα, σε συνθήκες προαίρεσης, μια και η συμμετοχή του στην παιδική χαρά είναι οικειοθελής, ελεύθερη επιλογή, κι όχι υποχρεωτική όπως η σχολική του θητεία. Η αναμέτρηση στο πλαίσιο της ομάδας λειτουργεί σαν ενισχυτικό αυτοπεποίθησης. Η ατυχία της αποτυχίας οδηγεί σε αυτογνωσία, αναγνώριση των ορίων και προσπάθεια υπέρβασής τους. Τα φύλα εμπλέκονται παίζοντα αδιακρίτως, κοινωνούντα, συγκροτώντας ομάδες συνεκτικές ή μη, όπου η διάθεση προάγεται σε συγκατάθεση για συνέργεια και υπευθυνότητα.

Στον παιδότοπο το παιδί, διαπλάθεται, τόσο με την πρόσφορη διέγερση της ενεργητικότητάς του, που εκδηλώνεται συμμετοχικά, τείνοντας στη συμμόρφωση με τον αποδεκτό μέσο όρο, όσο συγχρόνως και με την αποδοκιμασία του επινοητή των πλάγιων τρόπων, του απείθαρχου, του άτακτου, του άδικου. Υιοθετώντας τις κοινές συμπεριφορές, η ανοχή του ιδιαίτερου, της ανενόχλητης ετερότητας γίνεται σεβαστή, σαν συνισταμένη της ομαδοποίησης. Είναι μια άσκηση δημοκρατίας αυτή, που υποβάλλει η πόλη εισάγουσα και άγουσα στον αγώνα του βίου.

Ως παιδευτικός λοιπόν μηχανισμός στην πόλη λειτουργεί ο παιδότοπος, ως στίβος ανάδειξης των φυσικών προσόντων και βαθμολόγησής τους, ως αλώνι άσκησης της δεξιότητάς, που δοκιμάζεται στην ομάδα, οπότε οι τεχνικές ανάδειξης εγγραφόμενες στο νοητικό πεδίο του παιδιού, το διέπουν περαιτέρω ως γεωμέτρη και δημιουργό. Αυτή λοιπόν την ιδιαιτερότητα στην αξία του παιχνιδιού εξαίρει ο Πλάτων όταν αποφαίνεται «ό άνθρωπος (...) έχει επινοηθεί από τόν θεό σαν ένα είδος παιγνίου» (Πλάτων 2008: 362) ανάγοντάς το μέχρι την υπερβατική σφαίρα.

Το παράδειγμα της Πάτρας, λίγα λόγια για την πόλη και την ιστορία της

Ζωγράφοι και χαράκτες απεικονίζουν κατά τη διάρκεια της εποχής των περιηγητών την πόλη των Πατρών στα έργα τους υπό δύο οπτικές γωνίες. Το πανόραμα του Walker

Εικόνα 2: Άποψη της Πάτρας με αναφορά στην πολιορκία της πόλης από τους Βενετούς (1687), έργο του Φλαμανδού Olfert Dapper

το 1804 ατενίζει την πόλη από την ενδοχώρα, όπως και η λιθογραφία του Otto Magnus von Stackelberg το 1834. Υπάρχει όμως και η άλλη όψη της παραθαλάσσιας πόλης, που σχετίζεται με το εμπόριο και τη ναυτιλία. Μια ειδυλλιακή εικόνα της αποβάθρας του λιμανιού των Πατρών δημοσιεύεται στην *Εικονογραφημένη Εστία* του 1894 (Ανδρεάδης 1894: 281), και, όπως το έργο του Φλαμανδού Olfert Dapper με αναφορά στην πολιορκία της πόλης από τους Βενετούς το 1687 (Εικόνα 2), αναπαριστά την πόλη – λιμάνι

παρουσιάζοντας μια νέα σημαντική οπτική μιας αναπτυσσόμενης ακόμα πολιτείας.

Το τοπίο από γεωφυσική άποψη παρουσιάζεται ομοίως διπλό: η θάλασσα με την πεδιάδα και οι λόφοι, κατάληξη σειράς προβούνων του Παναχαϊκού όρους, του ορεινού όγκου που περικλείει ανατολικά την πόλη. Η θάλασσα είναι ο Πατραϊκός κόλπος, κλειστός πρόκολπος του Κορινθιακού. Το δίπολο του γεωφυσικού τοπίου² προσδιορίζει και το αστικό με την παλαιά Άνω Πόλη, χτισμένη στη νοτιοδυτική πλευρά του λόφου του κάστρου, και τη νέα Κάτω Πόλη, χτισμένη στην πεδιάδα κατά μήκος της ακτής.

Μετά την απελευθέρωση της Πάτρας από τους Οθωμανούς το 1828 ανατίθεται και εκπονείται το πολεοδομικό σχέδιο πόλης από τον εξάιρετο στρατιωτικό μηχανικό Σταμάτη Βούλγαρη. Προτείνεται μια πόλη αναγεννησιακής συγκρότησης, με γεωμετρικό αλλά ευέλικτο πολεοδομικό σχέδιο, η οποία λαμβάνει υπόψη τη μορφολογία του εδάφους, τις κυκλοφοριακές συνδέσεις και τη διαφαινόμενη εξέλιξη της πόλης προς τη θάλασσα. Η λειτουργία του λιμανιού συνετέλεσε στην ανάπτυξη της πόλης ως η κυριότερη πηγή εσόδων της. Ακόμα κι όταν ο σιδηρόδρομος κάνει την εμφάνισή του, η θάλασσα παραμένει η κύρια διέξοδος επικοινωνίας με την αγροτική ενδοχώρα και το εσωτερικό και εξωτερικό της χώρας ως περίπου τα μέσα του 20^{ου} αι..

Οι αρχιτέκτονες Καλαμιώτης και Καρύδη στην ερευνητική εργασία τους «Αμήχανη Πόλη» παραθέτουν αυτούσια την αλληλογραφία του πολεοδόμου της Πάτρας Σταμάτη Βούλγαρη με τον πρώτο κυβερνήτη της Ελλάδας Ιωάννη Καποδίστρια από την έκδοση του ΤΕΕ με τίτλο *Σταμάτης Βούλγαρης, ο πρώτος Έλληνας Πολεοδόμος: Τα κείμενά του*, σε επιμέλεια της Μάρω Καρδαμίτση – Αδάμη. Αξίζει να αναλογιστούμε το ήθος και τον χαρακτήρα αυτού του μηχανικού και πολεοδόμου από το εξής απόσπασμα: Γράφει ο Βούλγαρης στον Καποδίστρια «Δέχομαι αυτή τη φορά τα οδοιπορικά μου έξοδα, καθώς και τις έκτακτες δαπάνες που μου εγκρίθηκαν, και τα διαθέτω για τη δενδροφύτευση της λεωφόρου που προβλέπεται στο σχέδιο της κάτω πόλης». Και απαντά ο κυβερνήτης «Επειδή θέλετε να φυτέψετε δένδρα με δικά σας έξοδα, επιτρέψτε μου να σας συνδράμω και να χρηματοδοτήσω το μισό των δαπανών που θα πραγματοποιήσετε, διπλασιάζοντας κατά αυτόν τον τρόπο τον αριθμό των δέντρων που θα φυτευτούν και για τα οποία η πόλη θα σας είναι υπόχρη» (Καλαμιώτης και Καρύδη 2014: 140-141). Για αυτήν την πόλη ο υπαίθριος χώρος έχει βαρύνουσα σημασία.

Η ιστορία της οικονομικής ζωής της Πάτρας και οι απαρχές της εκβιομηχάνισής της κινούνται στους ρυθμούς της σταφίδας. Η Πάτρα αναδεικνύεται σε κέντρο του εξαγωγικού εμπορίου και της χρηματοδότησης της παραγωγής. Η ανάπτυξη του λιμανιού της συνδέεται με την μετατροπή της πόλης σε διαμετακομιστικό κέντρο του εμπορίου του ελλαδικού χώρου. Αποτέλεσε τον 19ο αιώνα το κύριο εξαγωγικό λιμάνι της χώρας, καθώς το βασικό εξαγωγικό προϊόν του ελληνικού κράτους ήταν η σταφίδα με προορισμό Αγγλία και Ιταλία (Μπακουνάκης 1995, Κυριακόπουλος 1988).

Η πόλη διατήρησε στενές σχέσεις με την παράγουσα αγροτική ενδοχώρα και ο πληθυσμός της αυξήθηκε ραγδαία. Παράλληλα δημιουργήθηκε μια εύρωστη ομάδα εμπόρων που έλεγχε τις εξαγωγές. Αυτός ο κορμός της αστικής της τάξης αποτέλεσε τον κύριο υποστηρικτή της εκβιομηχάνισης της πόλης. «Με την καταστροφή (...) των αμπελώνων του γαλλικού νότου το 1872 μια πελώρια αγορά διανοίγεται για την ελληνική σταφίδα» (Σαραφόπουλος 2008: 35) προκαλώντας θεαματική αύξηση της

---

² Οι λόφοι τέμνουν την παράκτια πεδιάδα σε βόρεια και σε νότια. Η πρώτη στενόμακρη και η δεύτερη σχεδόν ημικυκλική εκτείνονται από τη θάλασσα ως τους πρόποδες του Παναχαϊκού. Πέντε ποτάμια διασχίζουν την αρκτική με μεγαλύτερο τον Χάραδρο και άλλα πέντε τη μεσημβρινή πεδιάδα με μεγαλύτερο τον Γλαύκο. Από την διήθηση των νερών της κοίτης τους δημιουργήθηκε μεγάλο υπόγειο υδροφόρο στρώμα.

παραγωγής του προϊόντος και όσων αυτό συμπαράσχει. Η εξάρτηση όμως της οικονομίας από ένα μόνο προϊόν την καθιστούσε εύθραυστη και δυσκίνητη. Πάντως ο μηχανισμός που προώθησε την πρωτόγονη εκβιομηχάνιση στην Βορειοδυτική Πελοπόννησο συνδέθηκε με την μακρόχρονη κρίση μετά τη διαρκή υποτίμηση του προϊόντος της σταφίδας που οδήγησε σε καταστροφικές συνέπειες όταν «η Γαλλική αγορά έκλεισε τις πύλες της» (Σαραφόπουλος 2008: 60) το 1892 και την ακόλουθη πτώση της ζήτησης που προκάλεσε τη μεγάλη σταφιδική κρίση στα τέλη του 19ου αιώνα. Ως εξισοροποιητικό μέτρο θεσπίστηκε το 1898 η παρακράτηση μέρους του εξαγόμενου καρπού που «διοχετεύεται στα οινοποιία και οινοπνευματοποιία» (ο.π.: 111), το λεγόμενο «παρακράτημα» της σταφίδας ενισχύει αυτούς τους κλάδους της οικονομίας. Παρατηρήθηκε ότι όποτε πλεονάζει απούλητο προϊόν από το 1850 και μετά, ακολουθεί η δημιουργία οινοποιείων και οινοπνευματοποιείων (Τριανταφύλλου 1995).

Εικόνα 3: Το εργοστάσιο της Ζυθοποιίας Μάμου, η ανατολική άποψη προς τις γραμμές του σιδηροδρόμου, 05-2016. Συντεταγμένες λήψης 38.263383, 21.742626

Από τις πρώτες που ιδρύθηκαν ήταν η οινοποιεία Α.Ε. Αχαΐα του Γ. Κλάους το 1873 και η χειροκίνητη ζυθοποιία Μάμου το 1876 με ιδρυτή τον Λορέντζο Μάμο, σύζυγο της Ελίζα Φιξ, κόρης του Ιωάννη Φιξ και ουσιαστικό θεμελιωτή του εργοστασίου στην Πάτρα το 1908-9, σε συνεργασία με τον οίκο Άμβουργερ & Σια (ή Hamburger & Co, Σαραφόπουλος 2008), και τον Πέτρο Λορέντζου Μάμο, τον πρώτο Έλληνα ‘διπλωματούχο’ ζυθοποιό «αφού εσπούδασε στην Ακαδημία Ζύθου του Μονάχου» (Σαραφόπουλος 2008: 329, Τριανταφύλλου 1995). Παρατηρείται σαφώς στροφή προς τη βιομηχανική μετατροπή ως εξισοροποιητικός παράγοντας της οικονομίας.

Το εξωτερικό εμπόριο ηττημένο από την σταφιδική κρίση παραχωρεί την θέση του στις αρχές του 20ου αιώνα στη βιομηχανία, η οποία ακόμα και κατά τους βαλκανικούς

πολέμους γνωρίζει σχετική ανάπτυξη. Μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και την αποτυχημένη Μικρασιατική Εκστρατεία, «το Μάη του 1923 (...) υπήρχαν στο νομό Αχαϊοήλιδας είκοσι χιλιάδες πρόσφυγες, από τους οποίους μόνο τέσσερις χιλιάδες είχαν βρει εργασία» (Λάζαρης 1986: 182), ένα σύνολο που για την Πάτρα αποτέλεσαν νέο εργατικό δυναμικό και ταυτόχρονα αγοραστικό κοινό. Μοιραία βιομηχανικές και βιοτεχνικές μονάδες επεκτείνονται και νέες δημιουργούνται. Με το νέο δασμολόγιο του 1925 «ενισχύονται (...) οι υπάρχουσες μονάδες οινοπνευματωδών, σαπουνιού, ελαιουργίας και χημικών προϊόντων» (Σαραφόπουλος 2008: 215).

Μετά το τέλος των πολεμικών επιχειρήσεων της δεκαετίας του 1940, η περιοχή της Πάτρας παρέμεινε μεγάλο βιομηχανικό κέντρο της Ελλάδος με την ενίσχυση της κρατικής αναπτυξιακής πολιτικής (Τριανταφύλλου 1995). Γύρω από τις βιομηχανικές μονάδες αναπτύσσονται μικρές βιοτεχνίες, άμεσα εξαρτημένες από προϊόντα ή υποπροϊόντα των κυρίως εργοστασίων. Στη δεκαετία 1950-60 ιδρύθηκε σημαντικός αριθμός βιοτεχνιών ενδυμάτων (Σαραφόπουλος 2008), ενώ το φθηνό εργατικό δυναμικό λειτούργησε σαν κίνητρο για εισροή ευρωπαϊκών κεφαλαίων, έτσι η άνθιση της μεταποίησης συνεχίστηκε και στη δεκαετία του 1970. Το 1981 λειτουργούσαν στην Επαρχία Πατρών 115 καταγεγραμμένες βιομηχανικές βιοτεχνικές επιχειρήσεις που απασχολούσαν περίπου 12.000 εργαζομένους. «Το 1997 ο αριθμός των επιχειρήσεων κατέβηκε στις 70 και ο αριθμός των απασχολούμενων εργαζομένων στους 4.000» (Ζησιμοπούλου και Φραγκιαδάκης 2000: 5-6). Τη διαδικασία αποβιομηχάνισης διαδέχτηκε ως τις μέρες μας μια «διστακτική και ασταθής ανάκαμψη των δυναμικών κλάδων, μέσα στο νέο ανταγωνιστικό περιβάλλον» (Σαραφόπουλος 2008: 521).

Την πόλη σημαδεύουν πια τα κελύφη της πάλαι ποτέ ακμάζουσας βιομηχανίας της. Κενά.

Πόλης παιδότοπος με θεματικότητα – Βιομηχανικό τοπίο

Η πόλη, από το πολεύω, ήτοι «συχνάζω», ενέχεται στο πέλομαι δηλαδή «μετακινούμαι» (Σταματάκος 1949), κι ενεργεί σαν πόλος ασκούμενων πολιτών και πύλη προσέλευσης αστών. Αυτή η θριαμβεύσασα πόλη συνεχίζει να χωροθετεί και να διαμορφώνει τους χώρους της αγωγής πολιτών, ενταγμένους καίρια στον αστικό ιστό, σαν δίκτυο παιδείας. Μέλημά της κι η ευθύνη σχεδιασμού των παιδότοπων, σαν παραπλήρωμα της κατοικίας, αυτού του κύτταρου της πόλης. Η θεματικότητα στο σχεδιασμό των παιδότοπων βοηθά στην εξειδίκευση των ενδιαφερόντων των παιδιών, συντελεί στην αντιληψιμότητα του χώρου, δημιουργώντας ένα αστικό πλέγμα κατανομής ρόλων κι εντοπισμού μύθων και ιστορίας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την πόλη της Πάτρας, όπως διαφαίνεται από την έντονη βιομηχανική ιστορία της, παρουσιάζουν τα κατάλοιπα³ της ανθούσας βιομηχανίας του παρελθόντος, με εκτεταμένα κτιριακά συγκροτήματα που δέσποζαν κάποτε και πλέον είναι διάσπαρτα στην πόλη, αστικά κενά, κυρίως στην εκτός κέντρου περιφέρεια, όπου στοιχειώνουν τις περιοχές κατοικίας, που εν τω μεταξύ αναπτύχθηκαν πληρώνοντας το

---

³ Κατάλοιπα, άυλα και υλικά, κάθε είδους και κλίμακας, που αποτελούν τη βιομηχανική κληρονομιά και πόρους της πόλης και της ιστορίας της. Βλ. επ. τις κοινές αρχές ICOMOS – TICCIH για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς Τόπων, Κατασκευών, Περιοχών και Τοπίων, όπως υιοθετήθηκαν το 2011 με τον τίτλο «Οι αρχές του Δουβλίνου» (ICOMOS XVIIEME ASSEMBLEE GENERALE PARIS 2011), αλλά και το παράρτημα με τίτλο ορισμοί στην ερευνητική εργασία των Ζησιμοπούλου και Φραγκιαδάκη (2000: 35).

σχέδιο πόλης. Σήμερα κάποια έχουν αναδειχτεί σε τοπόσημα, ευδιάκριτα και προφανή σημεία ενδιαφέροντος, με δεσπόζουσα την έξαρση της πλίθινης μισογκρεμισμένης καπνοδόχου τραυματισμένης πια από πρόσφατο σεισμό της Πάτρας.

Εικόνα 4: Βιομηχανικά κατάλοιπα της ζυθοποιίας Μάμου, 11-2016. Συντεταγμένες λήψης 38.263860, 21.742053

Συνήθως συνέχονται με ελεύθερους χώρους, ίσως και παιδικές χαρές, για να συναρπάξει η αντίθεση της ζωντανίας με το αδρανές, το ανενεργό, το αφημένο. Επιτελείται έτσι μια εγκατάσταση στο χρόνο της ιστορίας με τα εργαλεία που διαθέτει η πόλη να σχεδιάζει τους χώρους αγωγής και τη θεματική προτίμηση και προτροπή του σχεδιασμού. Στη μελέτη περίπτωσης της περιοχής Αγυιάς⁴ σε

άμεση γειτνίαση με την παραλιακή περιοχή της Γλυφάδας⁵ της Πάτρας επιχειρείται μια φωτογραφική αποτύπωση (Εικόνες 1, 3-6) και αναφορά στο απενεργοποιημένο βιομηχανικό τοπίο της πόλης και την εικονογραφία των δημόσιων κοινόχρηστων ή ελεύθερων χώρων της στην περιοχή. Η αποτύπωση του φωτογραφικού φακού εστιάζει στο αστικό κενό και αποδεικνύει την δυναμική του αδρανούς για τον τόπο και την πόλη.

Χθες – Σήμερα – Ασυνέχεια

Η εκτεταμένη αστικοποίηση της Πάτρας ως αποτέλεσμα του φαινομένου της αστυφιλίας τις τελευταίες δεκαετίες συμπίπτει με την ραγδαία αποβιομηχάνιση των μονάδων, διάσπαρτων στην πόλη (ελλείπει αυστηρά οριοθετημένης βιομηχανικής ζώνης), πλησίον συγκοινωνιακών υποδομών για εξυπηρέτηση των μεταφορών (λιμάνι, σιδηρόδρομος). Άλλοτε οι βιομηχανικές μονάδες βρίσκονταν περιφερειακά του κέντρου και των περιοχών κατοικίας, τώρα πλέον σε κέντρα ή παράκεντρα κάθε γειτονιάς, που προέκυψαν από την ανάδειξη περιοχών κατοικίας στο επεκτεινόμενο σχέδιο πόλεως.

Λειτουργήσαν, ήκμασαν και παρήκμασαν τα κτίρια που στέγασαν τη βιομηχανία της πόλης, με επακόλουθο σφράγισμα, αδρανοποίηση, εγκατάλειψη και απαξίωση αυτού του αξιόλογου κτιριακού δυναμικού, απομένοντος σαν απόθεμα περιθωριακό⁶ στην πόλη. Οντας επάλληλοι χώροι με τους παιδότοπους αναλαμβάνουν με την μεταξύ τους εγγύτητα να συμφιλιώνουν την αντίθεση ανάμεσα στο παλαιό και το νέο, στο πραγματικό και το φαντασιακό, για να ποτίζεται η διαίσθηση και να ανακαλείται ο χρόνος που τροφοδότησε κάποτε τον έντονο σφυγμό της πόλης, με κύκλους ανιούσας και κατιούσας πορείας, με διασυνδέσεις ή αποσπάσεις, παραγωγές ή επαγωγές και

⁴ Κάποιοι προσθέτουν και το διευκρινιστικό τοπωνύμιο «Μέση» Αγυιά για να την ξεχωρίσουν από την «Έξω» Αγυιά που βρίσκεται Βορειότερα του κέντρου της πόλης.

⁵ Η περιοχή της Γλυφάδας είναι γνωστή το ευρύ κοινό ως «Μαρίνα».

⁶ Βλ. επίσης και το αξιόλογο ντοκμαντέρ της ΕΡΤ στα πλαίσια της σειράς 'Αμήχανη Βιομηχανία' (Τίτλος ΑΜΗΧΑΝΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΠΑΤΡΑ, Κωδικός Τεκμηρίου 0000075806 1999).

κρίσεις για την τότε ευόδωσή τους, ένα παιχνίδι αντιθέσεων και συνθέσεων, ως έκθεση και υπόθεση, με τις εκδοχές του μύθου σαν εκτροφεία αναλογιών ενός ανυπότακτου υλικού, διάχυτου πια στον απόντα χρόνο της καθημερινότητας αυτού του αφημένου αδρανούς συνόλου βιομηχανοστασίων.

Σ' αυτό λοιπόν το βασίλειο των φιλικών προσεγγίσεων του παιδότοπου, καταστρώνονται με το παιχνίδι παραστάσεις, αναπαραστάσεις, αντιπαραθέσεις που στη θεματικότητα υποβάλλουν ως μέσα κι εργαλεία μίμησης στα τεκταινόμενα στην πόλη και στο μεταλλαγμένο πια βιομηχανικό τοπίο, που ωστόσο, σαν απομεινάρια παρελθούσας χρήσης, επέζησε του ανθρώπινου χρόνου. Από την αποτύπωση της σημερινής κατάστασης προκύπτει ότι δεν αρκεί ο χαρακτηρισμός (ή όπως παλαιότερα λέγαμε «η κήρυξη») τμήματος του εργοστασίου του βιομηχανικού συγκροτήματος της ζυθοποιίας Μάμου ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την αριθ. ΥΠΠΟ/ΔΙΛΑΠ/Γ/2964/5/961 που δημοσιεύεται στο ΦΕΚ 824Β στις 8-10-1993, διότι «αποτελούν αξιόλογα δείγματα της αρχιτεκτονικής της εποχής τους (αρχές του αιώνα) απαραίτητα για τη μελέτη της ιστορίας της αρχιτεκτονικής» (1993: 8916). Ο αποκλεισμός του συγκροτήματος από την ζωή της γειτονιάς και την ανάδραση με την εξέλιξή της, έχει εγκαταλείψει το μνημείο στη φθορά του χρόνου.

Μνήμη Πόλης – Πρόσληψη και Πολιτική

Σα σκηνικό λοιπόν αστικής φόρμας οι βιομηχανικές μονάδες, απομένουν με ίχνη και αναμνήσεις για επαναφορά της μνήμης, μια και η αλλαγή βασιλεύει και ο χρόνος ξεθωιάζει το χτες για να επικρατεί το νυν. Και η ανοικοδόμηση της πόλης μας ταξιδεύει στο χρόνο και τον χώρο με σκηνοθετημένες εικόνες του τοπίου του χτες. Η περιπλάνηση, όντας ευνοϊκή για την μοιραία εμπλοκή σύγχρονων και παλαιών, αφηγείται την ιστορία κι η αναπαραστάση προκύπτει συνδυαστικά. Στην πόλη εντοπίζονται δράσεις και αλληλεπιδράσεις, εκδοχές της ιστορικής εξέλιξης, συγκροτώντας στον αστικό ιστό την ιστορικότητα, τη χρονικότητα, την αναφορικότητα, την εμπειρία κατατεθειμένη στα ίχνη δράσης, κάποτε μάλιστα με παράθεση και υπέρθεση αναδράσεων.

Ο κοινωνικός περίγυρος συναρθρώνεται με το φανταστικό, η πόλη της ακινησίας κατοικείται από τη φαντασία του παιδιού, η πορεία στη λήθη ανατρέπεται, για να βιώνεται η πόλη ως ιστορία, ως γεγονός κι ως λόγος. Κι εγκαθίσταται ο χρόνος της συμβολής και των αναλογιών, το παλαιό κτίσμα προβάλλει ως δομή του λόγου ύπαρξής του και της προσφερόμενης λειτουργίας του, κι ως κωδικοποιημένη μήτρα τροφοδοτεί την σύνθεση αντιθέτων.

Για τον παιδότοπο, το επέκεινα του οίκου με μετάθεση του ορίου κι έναρξη της περιπέτειας, όπου η έξοδος από το πλαίσιο κι η απόπειρα αποδέσμευσης, αυτό το υποκατάστατό της πόλης, οδηγεί σε ψηλάφηση της σύστασής της. Κι η προϊούσα λείανση της παιδικής αδεξιότητας τίθεται στη διεκδίκηση της καταγωγής και την επανασύσταση της ιστορίας. Εδώ η διάκριση του διαφορετικού και η έκθεση στο αλλοτριωμένο τοπίο οδεύουν ως την αποδοχή και την απόδοση του αναλογούντος.

Η νεότητα, όντας η περίοδος μνητικών διαδικασιών, κι η παιδική ηλικία, η πρώιμη άσκηση στη ζωή του πολίτη, με την οργάνωση της παιδικής χαράς αποβαίνει η εκγύμναση των παιδιών, με στάδια παιδευτικής μύησης (εκτός τελετουργίας του σχολείου) με δοκιμές και δοκιμασίες διαδοχικές. Με ομαδοποιήσεις και τεχνάσματα

στον περιορισμένο χρόνο και χώρο, το εγχείρημα ξεπερνώντας ενδοιασμούς επιλογών, διαπράττεται και διεξάγεται εκτιμώμενο ανάλογα.

Εικόνα 5: Άποψη του εργοστασίου της Ζυθοποιίας Μάμου, 11-2016. Συντεταγμένες λήψης 38.264018, 21.741783

Στην παιδική χαρά λαβαίνουν χώρα τελετουργίες που οδηγούν στην αγωγή του πολίτη, ως «η κρυπτεία» στην αρχαία Σπάρτη (Βιντάλ-Νακέ 1983: 31), επικαλούμενη την «πανουργία της ευφύιας» που εμφύσησε η Μήτις, η σοφή σύζυγος, που ο Δίας κατάπιε. Οι παραστάσεις, οι εντυπώσεις, το σκηνικό δράσης, κι η χρηστικότητα του χώρου, αναλαμβάνουν με ανασχηματισμούς, αναδρομές, συνδυαστική ιδεών, αυτοματισμούς πρόσληψης, να δραστηριοποιούν τις δυνατότητες και την ανάληψη ρόλων, υποκινούμενες από την ελευθερία και την πολλαπλότητα επιλογών.

Η παιδική περιέργεια ανάλογη με την ένταση του τοπίου οδηγεί σε μόρφωση και ένταξη σε ομάδα – γειτονιά – κοινότητα – πόλη και μίμηση του πολιτικού βίου και του ευ πολιτεύεσθαι, σαν άσκηση δημοκρατίας και ενάσκηση αρετής στη σύναψη συμμαχιών. Ο Ερμής, «ο θεός του ανοιχτού χώρου σε σχέση με τον κλειστό χώρο της Εστίας» (ο.π.: 33), ο Ερμής λοιπόν ανοίγει το δρόμο των παιδιών από τον περικλειστό οίκο, το προστατευμένο σπίτι, την ιδιωτική κατοικία, προς την πόλη και τα κοινά. Ακολουθώντας το παιδί διαλέγεται με την αστική βίωση και διεισδύει στην ομάδα, στο σύνολο, με τους απαραίτητους

παραλληλισμούς, συμβάσεις, αντισταθμίματα, διαιτησίες. Το παιδί, οικιστής του εξωπραγματικού, εδώ στο ουτοπικό πεδίο, αναπαριστά την πόλη όπως τη νοεί, πολεμική ή ειρηνική όπως τη σφυρηλάτησε ο Ήφαιστος πάνω στην ασπίδα του Αχιλλέα (Ομηρος 2015), κι ανάλογα συμμαχεί, συμφιλιώνεται, αντιτίθεται.

Με το παιχνίδι άλλωστε το παιδί εισάγεται και στη γοητεία της αφαιρετικότητας των αριθμών, της γεωμετρίας, κι ανάλογα με την προτροπή των σχημάτων, τριγώνων, τετραγώνων, ρόμβων..., άγεται στην πλήρωση, την αναπλήρωση, την συμπλήρωση, κάπως σαν εκπλήρωσή του αυτό. Είναι τότε, που η επιχειρούμενη κατάκτηση του γεωμετρικού χώρου θα οδηγήσει στην επέκταση στον πολιτικό χώρο, και η γειννίαση με το βιομηχανικό χώρο, θα εμπλουτίσει την προσέγγιση αυτή με την τεχνική δημιουργικότητα, που μεταποιεί και μεταπλάθει το αντικείμενο σε προϊόν, και κοινωνικοποιεί την εργασία ως προσφορά στο σύνολο, σύμφωνα με τους νόμους και τα έθιμα της πολιτείας, με αρετή και φροντίδα, για να λειτουργεί σαν ανάγνωση του καταμερισμού της εργασίας στον πρακτικό βίο, συζευκτικά ή διαζευκτικά σύμφωνα με την δίκη – ύβρη, ανάμεσα στο λογικό και το παράλογο. Άλλωστε ο άνθρωπος με την υποχρέωση της εργασίας καταξιώνει το τόλμημα του Προμηθέα και αξιώνεται ως εργαζόμενος, ασκώντας τη δίκη για να εξανθρωπίζεται περαιτέρω.

Εισαγωγή, λοιπόν, στην εκπόνηση έργου και την κατάθεσή του στην πολιτεία για να καταγραφεί στη μνήμη της. Γιατί η πόλη μπορεί να αξιώνει, αλλά αιτείται και την αξιοσύνη. Ο παιδότοπος διακυβεύει την ύπαρξή του στον εξωραϊσμό της δομής του, για να τελούνται οι επιθυμητές, αγωγίμες αλλά και επίπονες τεχνικές του παιχνιδιού, έτσι που στην πρακτική αυτή βίωση να ξετυλίγεται κι η θεωρητική εμπέδωση του λόγου, να ακολουθείται η λογική του θέτειν και του αναιρείν, και να έπεται η εξάσκηση στην διαπάλη ανάμεσα στο έργο και την πειθώ, ανάμεσα στην γνώμη και την τύχη, έννοιες ανταγωνιστικά ωθούσες τελικά στην υπέρβαση και την ανανέωση.

Τότε διαπλάθονται οι ηθικές αξίες, κι η δίκη ζυγίζει την βαρύτητά της με εξαίρεση της αιδούς. Το παιχνίδι θέτει κι αναθέτει κι ωθεί τελικά στην πραγμάτωση της συνταχθείσας πορείας, συνθήκη αυτή του πολιτισμού, που συντελείται στην πόλη και προάγεται. Το παιδί ηλικιώνεται με τα ερεθίσματα από την πόλη, δανειζόμενο τα επιχειρήματά της. Κι η πόλη, που κυριεύει τον χρόνο με τους εναγκαλισμούς των μερών της, πορεύεται στον ιστορικό χρόνο, ευθύγραμμο ή κυκλικό, όπως στο παιχνίδι, όπου η κίνηση ρευστοποιεί τον χρόνο ώστε να αναδέχεται μεταβολές κι αναβολές, που ακολούθως να αποκαθίστανται και να ισοροπούν.

Ο παιδικός κόσμος αναπλάθει την ευταξία και την σύνταξη του κόσμου, την σειριακή προοπτική της δημιουργίας γραμμικά. Ο χρόνος του όμως βιώνεται και νοείται κυκλικός, όπως ο ρυθμός των εποχών. Ανάλογα η βιομηχανική παραγωγή εκκινεί με γραμμική διαδικασία, το προϊόν της ωστόσο είναι ανακυκλούμενο, ο χρόνος δηλαδή της παραγωγής διάφορος του χρόνου του παράγωγου, ώσπου σε εκπεσόντα πια χρόνο, με κυκλική διαδικασία, η αρχή συναντιέται με το τέλος και αναμένει την πιθανή επανακύλισή της.

Η Λειτουργία και ο Συνθετικός Ρόλος της Μνήμης

Ποιητική λοιπόν η τοπογραφία στον παιδότοπο, σφαιρικός ο χώρος, φυσικός και τεχνητός, κατάκτηση του άνω και του κάτω, πολικότητα κι αναλογία, μορφές σκέψης, διάκρισης της αντίθεσης, ταξινόμησης κι ομαλοποίησης, και τα παιδιά κινούμενα, παρά την βιομηχανική εγκατάσταση, την οικειοποιούνται, την ενστερνίζονται, την ανασυνθέτουν· όχι όπως σε μουσείο, όπου η θέαση πληροί μόνο τους επιτρεπτούς κανόνες, που η εγγύτητα παραβιάζει, αλλά παίζοντας εντός της οικείας γειτονιάς τους.

Το βιομηχανικό τοπίο υπαινίσσεται την παραγωγή προϊόντος, την διακίνηση και την εμπορευματοποίησή του. Η θεματικότητα αυτή υποβάλλει στην δημιουργία μορφών, σε πεδία νοητικά καταγραφής παιχνιδιού μεταξύ συνειδητού – ασυνειδήτου, με οργάνωση αντίστοιχης γλώσσας και σκεπτικού, που εγγράφεται σε κώδικα για να αποκρυπτογραφηθεί στον ενήλικο βίο με τα τυχόντα εμβρυολικά ερεθίσματα. Και ανάλογα να σημασιοδοτηθεί.

Στην μνήμη εγγράφονται γεγονότα, βιώματα, εμπειρίες, που δυνατόν να ανακαλούνται, κι αναγνωρίζοντας την νοητική εγγραφή, ανασυγκροτείται μια αναδόμηση του υλικού και επανερμηνεία των μνημονικών αυτών ιχνών με την εμπλουτισμένη πάντοτε φόρτιση του παρόντος, όχι σαν απλή επαναφόρτιση, αλλά σαν μεταλλαγή μιας σύνθετης διαδικασίας αναγνώρισης, εντοπισμού, διακρίβωσης, ταξινόμησης, επανάληψης. Τη σχέση μεταξύ αντανάκλασεων της μνήμης και τοποσήμων, της αντίληψης και των μνημείων, ή αυτή τη συνάρτηση που συνδέει έννοιες με ιδέες και εικόνες διερευνά ο κοινωνιολόγος Halbwachs όταν γράφει ότι «Οι ιδέες και οι εικόνες δε σηματοδοτούν δύο στοιχεία, ένα κοινωνικό και το άλλο ατομικό,

της κατάστασης της συνείδησής μας, αλλά μάλλον δύο οπτικές γωνίες υπό τις οποίες η κοινωνία μπορεί να εξετάσει ταυτόχρονα τα ίδια τα αντικείμενα που την αποτελούν στη συνολικότητα των αντιλήψεών της για τη ζωή και την ιστορία της. Αναρωτώντας πώς οι αναμνήσεις τοποθετούνται στο χώρο, εμείς απαντάμε: με τη βοήθεια των τοποσήμων που πάντα κουβαλάμε μέσα μας, για τον λόγο αυτό αρκεί να κοιτάξουμε γύρω μας, να σκεφτούμε τους άλλους, και να εντοπίσουμε τους εαυτούς μας μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο, προκειμένου να τα ανακτήσουμε» (Halbwachs 1992: 175).

Το δραστηριοποιούμενο στο χώρο παιδικό σώμα, κινούμενο, προσανατολίζει την αντιληπτική του ικανότητα στην πρόσληψη εικόνων από τα υλικά δεδομένα γύρω του, όπως είναι τα κτίσματα, που συγκρίνει κι αξιολογεί κι αποτυπώνει. Η θεματικότητα σαν παράγοντας ανάδρασης στη σκέψη λειτουργεί δομικά και δομούμενη. Το προφανές βιομηχανικό τοπίο εκλαμβάνεται σαν δεδομένο της πόλης, κι εμπλουτίζει τον μικρόκοσμο ως σκηνικό και σκηνοθετικό έναυσμα, ως τοπίο εμφαντικά προβαλλόμενο χωροχρονικά κι η γειτνίαση αυτή λοιπόν προκαλώντας οπτικές εικόνες, είδωλα, που εγείρονται από την απορία, τείνει να λειτουργήσει σαν προσπάθεια ανάγνωσης κι αποκρυπτογράφησης, κάποτε και απομυθοποίησης μια και η εικόνα μπορεί να εμπλουτιστεί πέρα από τα φαινόμενα, τα προφανή και ο υπαινιγμός να επανασηματοδοτείται.

Συμπεράσματα

Εισαγωγή στον πολιτισμό, λοιπόν, το εγχείρημα σύζευξης βιομηχανικού τοπίου και παιδότοπου για την ιστορία του τόπου και την δυναμική της, με την απαρτέγκλιτη πειθαρχία της μηχανιστικής παραγωγής του και την συνεπαγόμενη αυτάρκεια να αποτελούν μαθήματα αυτοπεριορισμού και αποτελεσματικότητας, ορίζοντα και οριζόμενα μαζί, στοιχειώνει το πέρασμα από τις ασυνείδητες οργανωτικές δομές στη λειτουργία των ανθρώπινων ομάδων με κανόνες κοινωνικής πρακτικής δημιουργίας. Άλλωστε σύμφωνα με τον Halbwachs «μια θύμηση δεν προκύπτει απλά από την ανακατασκευή της εικόνας από ένα γεγονός του παρελθόντος σε κομμάτια στη σειρά. Αυτή η ανακατασκευή πρέπει να ξεκινά από κοινά στοιχεία ή αντιλήψεις» (Halbwachs 1980: 31). Η ανάγκη για ποιοτικό δημόσιο, 'ανοικτό', προσβάσιμο, κοινόχρηστο χώρο, αλλά για εκπαίδευση, εργασία, αθλητισμό, παιχνίδι σε αυτόν, είναι τα κοινά στοιχεία ή η αντίληψη που ενώνει τους πολίτες γύρω από τη σύζευξη που προτείνεται ως τοπική προσαρμογή ή μέθοδος εργασίας.

Το παιχνίδι στην περίπτωση εξομοιώνεται με την εκτέλεση εργασίας για να εντάσσεται στο συγκεκριμένο κόσμο των εντάσεων και των διαπραγματεύσεων και να προτείνει οραματισμούς, χειρισμούς και σκέψεις. Τα παιδιά θα επιχειρήσουν να αναδείξουν και να αναμορφώσουν το παρελθόν με την συμμετοχή τους στο παιχνίδι, εξελικτικά ως το πολιτικό παιχνίδι, με την συμμετοχή και την ισότιμη συνεργασία. Έτσι ο ρόλος του παιχνιδιού διευρύνεται και στρωματογραφικά σαν δημόσια τεχνική άσκησης λόγου και πειθούς.

Η εικόνα της πόλης σαν σύμπαν που εκλαμβάνεται στην παιδική χαρά, συμπληρούμενη με το ανενεργό δυναμικό του βιομηχανικού χώρου, λειτουργεί σαν μικρόκοσμος με πύκνωση, αιτούμενος την ανασύνθεσή του, σαν μικρογραφία δημόσιου χώρου ως τον παράλληλο χώρο παραγωγής, άσκησης οικονομικών συντεταγμένων. Στον κόσμο αυτό της γειτνίασης και συνάμα της ιδιαιτερότητας συμβιώνουν,

συνυπάρχουν και ισορροπούν. Όλα είναι σύνθεση και ανάλυση, αναμέτρηση και ανανέωση, για να τίθενται οι κανόνες του παιχνιδιού.

Το βιομηχανικό τοπίο λειτουργεί ως καταλύτης στην πολιτική διάσταση της παιδικής χαράς, ως καθρέπτης όπου τα είδωλα παριστάνονται σκιαγραφώντας πρότυπα.

Σχηματοποιημένα η παιδική χαρά (Π.Χ.) με το επάλληλο βιομηχανικό τοπίο (Β.Τ.) παραπέμπουν σε μια αναλογία του γεωμετρικού μέσου: $\text{Π.Χ.} / \text{Β.Τ.} = \text{Β.Τ.} / \text{πόλη}$, δηλαδή πέρα από τη γνωστή σχέση: πόλης / Β.Τ. προκύπτει και μια αναλογία: Π.Χ και Β.Τ., μια σχέση σύγκλισης του ελάσσονος νυν προς το μείζον τότε, και αλληλεπίδραση.

Βάση της διεξαγωγής του παιχνιδιού είναι οι κανόνες, η τάξη που εξυφαινεται στην εξέλιξή του και νομιμοποιεί το τυχαίο και την ευθύνη αποδοχής του αποτελέσματος και των συνεπειών του.

Εικόνα 6: Οπτικές φυγές στις διόδους μεταξύ των ακαλύπτων όπισθεν του δημοτικού σχολείου, 11-2016

Η χρεία λοιπόν της χωρικής γειτνίασης και η χροιά της ανάδειξης εμφυσούν ξανά τον χρόνο στο βιομηχανοστάσιο, όπου ο αδρανής χρόνος δανείζεται διάρκεια από τον ρευστοποιημένο των παιδιών, για να συνεχίσει να σκηνοθετείται το παραμύθι της κοιμισμένης πριγκίπισσας που αναμένει τη σωτήρια αφύπνιση, την αείζωο πυροδότηση. Κι αυτό αφορμάται από μια προσέγγιση

οπτικής διασύνδεσης περισσότερο αποκαλυπτική του παρελθόντος παρά αξιολογική και αιτιοκρατική, έτσι που φερόμενο από την παιδική περιέργεια και την αποτυπωτική της ικανότητα, με την όποια επεξεργασία των εντυπώσεων, που θα προκύψει σε ύστερο χρόνο και με δομικές διαδικασίες θα ενεργοποιηθεί, θα νοηθεί πια όχι σαν επισήμανση αλλά σαν υποδήλωση ενός υπερχρονικού συσχετισμού ανόδου και καθόδου. Είναι στον αργό χρόνο της παρακμής, που λαχαίνει η προτροπή να εκτιμηθούν οι αναδράσεις του χρόνου που προηγήθηκε και οι διαστάσεις τους.

Επίλογος

Το αδρανές βιομηχανικό τοπίο Πατρών κλειδώνεται με το αστικό, εναλλάσσεται με το περιαστικό και συνέχεια με το φυσικό, αμοιβαία επικαλυπτόμενα σε στρώσεις που εκθέτουν πάνω τους το πέρασμα του χρόνου. Οι αλληπάλληλες οπτικές μορφές ιδωμένες σε χρονική ακολουθία, αντιληπτές σαν διάδοχα υποτοπία με διαφορετικότητα, συνθέτουν την τελική εντροπική εικονογραφία, διατηρώντας μια ιδιαιτερότητα. Αυτές οι χώρο-χρονικές παραστάσεις με τις αδρές γεωμετρικές φόρμες ανασυνθέτονται συνεχώς στο οπτικό πεδίο, διαπλάθοντας μια ασταθή πλαστικότητα για τον επισκέπτη-παρατηρητή, με τοπόσημα τις καπνοδόχους με την ξεκάθαρη γεωμετρία. Η σύγχρονη πόλη της Πάτρας αποτελεί χαστικό παλίμψηστο που μοιάζει να τρέφεται ενώ καταβροχθίζει το κενό. Σε αυτό το συνωστισμένο τοπίο, η αναζήτηση της ταυτότητας οδηγεί σε παρακμάζουσες παρυφές, σε εναπομείναντα συνοριακά πλαίσια, όπου στρωματοποιήσεις χρόνου και τοπίου αιωρούνται, στους ενδιάμεσους χώρους, τα περιρρέοντα δηλαδή αστικά κενά.

Αυτούς τους κατοίκους του μέλλοντος, τους παίζοντες εκκολαπτόμενους πρίγκιπες του παραμυθιού, προσκαλεί η πόλη στον παιδότοπο του αφηρημένου βιομηχανικού τοπίου και προκαλεί να ξεκλειδώσουν το κοιμισμένο μέρος, να απομαγεύσουν το χρόνο, σαν επένδυση στο μέλλον, σαν αντίδοτο στην αδράνεια του καιρού, που προέκυψε.

Ζητείται η ποίηση της παιδικής φαντασίας και η υποκίνηση της θέλησης να αναλάβουν την κοιμισμένη μεταποίηση. Για να επικαιροποιείται η ρήση του Ηράκλειτου «αιών παις εστί παίζων (...) παιδός η βασιλήη...» (Μιχαηλίδης χ.χ.: 146), ήτοι «ο χρόνος είναι σαν ένα παιδί που παίζει (...) αλλά (παίζει ένα) βασιλικό παιχνίδι», καθώς συνδιαλέγονται το Βιομηχανικό Τοπίο (Β.Τ.) και ο Παιδότοπος (Π.Χ.) για να βασιλεύει ο χρόνος στην πόλη, κι ο χώρος του παιχνιδιού να καθίσταται χώρος μίμησης μεταξύ μύθου κι ιστορίας. Κι αξίζει τον κόπο, για να μπορεί, όπως αναφέρει ο Πλάτων στον «Τίμαιο», σε μετάφραση Βασιλή Κάλφα, να διάγεται ο βίος μας «παίζοντας μετρημένα και φρόνιμα» (Πλάτων 2014: 145).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Calvino, I. (1983). *Οι αόρατες πόλεις*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Αγριαντώνη, Χρ. Δεσποινιάδου, Β. (1998). Ζυθοποιείο Πέτρου Λ. Μάμου στην Πάτρα. Στο Γ. Πολύζος, Β. Παναγιωτόπουλος, Χ. Αγριαντώνη και Ν. Μπελαβίλας (επιμ.), *Ιστορικός βιομηχανικός εξοπλισμός στην Ελλάδα*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Ανδρεάδης, Κ. (1894). Στρατιωτική Μυθιστορία. Στο *Εικονογραφημένη Εστία, Περιοδικόν Ιδρυθέν τω 1876, Αθήναι: Εστία*. [δεν αναγράφεται τεύχος] 1894: 281. Διαθέσιμο στο: <http://ia902708.us.archive.org/7/items/hestia00greogoo/hestia00greogoo.pdf>. (Ανακτήθηκε: 30/6/2017).
- Βιντάλ-Νακέ, Π. (1983). *Ο Μάυρος Κυνηγός, μορφές σκέψης και μορφές κοινωνίας στον ελληνικό κόσμο*. Μτφρ. Γ. Ανδρεάδης, Π. Ρηγοπούλου. Αθήνα: Νέα Σύνορα.
- Ζησιμοπούλου, Αικ. και Φραγκιαδάκης, Αλ. (2001). *Τα Βιομηχανικά Κτήρια της Πάτρας*. Ερευνητική εργασία. Αθήνα: Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ.
- Καλαμιώτης, Ι. και Καρύδη, Α. (2014). *Αμήχανη πόλη*. Ερευνητική εργασία. Πάτρα: Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνική σχολή, Πανεπιστήμιο Πατρών. Διαθέσιμο στο: http://www.greekarchitects.gr/site_parts/doc_files/119.14.06.pdf. (Ανακτήθηκε: 30/6/2017).
- Λάζαρης, Β. (1986). *Πολιτική ιστορία της Πάτρας, τόμ. Β'*. Αθήνα: Αχαϊκές εκδόσεις.
- Μιχαηλίδης, Κ. Π. (χ.χ.). *Οι Προσωκρατικοί*. Αθήνα: Χριστάκη.
- Μπακουνάκης, Ν. Α. (1995). *Πάτρα 1828-1860: Μια ελληνική πρωτεύουσα στον 19ο αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Ντοκιμαντέρ ΑΜΗΧΑΝΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΠΑΤΡΑ. Κωδικός Τεκμηρίου 0000075806 (1999). ΕΡΤ. Διαθέσιμο στο: <http://archive.ert.gr/75806/>. (Τελ. επίσκεψη: 28/6/2017).
- Όμηρος (2015). *Ιλιάδα*. Μτφρ. Ν. Καζαντζάκη - Ί. Θ. Κακριδίη. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Διαθέσιμο στο: <http://www.phys.uoa.gr/~nektar/arts/tributes/omhros/il.htm>. (Ανακτήθηκε: 30/6/2017).
- Πλάτων (2008). Βιβλία Ζ, Η, Θ, Ι, ΙΑ', ΙΒ'. Στο *Νόμοι*. Μτφρ. Η. Π. Νικολούδης. Αθήνα: Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/10795/1807>. (Ανακτήθηκε: 30/6/2017).
- Πλάτων (2014). *Τίμαιος*. Εισ., μτφρ., σχόλια Β. Κάλφας. Αθήνα: Εστία.

Σαραφόπουλος, Ν. (2008). *Ιστορικό Λεύκωμα Αχαιϊκής Βιομηχανίας 1825-1975*. Πάτρα: Επιστημονικό Πάρκο Πατρών.

Σταματάκου, Ι. (1949). *Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Δημητράκος.

Τριανταφύλλου, Κ. Ν. (1995). Λήμμα Μάμος & Βιομηχανία. Στο *Ιστορικό Λεξικόν των Πατρών*. Πάτρα: Τυπογραφείο Πέτρου Χρ. Κούλη.

ΦΕΚ 824B/8.10.1993. αριθ. ΥΠΠΟ/ΔΙΛΑΠ/Γ/2964/5/961.

Ξενόγλωσση⁷

Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Halbwachs, M. (1980). *The collective memory*. New York: Harper Colophon. [orig. in French 1950].

ICOMOS XVIIEME ASSEMBLEE GENERALE PARIS 2011, Joint ICOMOS – TICCIH Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes «The Dublin Principles». Διαθέσιμο στο: https://www.icomos.org/Paris2011/GA2011_ICOMOS_TICCIH_joint_principles_EN_FR_final_20120110.pdf. (Ανακτήθηκε: 30/6/2017).

Πηγές Εικόνων

Εικόνα 1, 3-6: Προσωπικό αρχείο Κ. Ζησιμοπούλου 2016, CC BY-NC.

Εικόνα 2: Από <http://el.travelogues.gr/item.php?view=51464%20&%20>. (Ανακτήθηκε: 30/6/2017).

---

⁷ Οι μεταφράσεις των αποσπασμάτων από την ξενόγλωσση βιβλιογραφία είναι της Κατερίνας Ζησιμοπούλου.